

Horváth Gergely Krisztián

Elbukás és újrakezdés¹

Egy jászsági redemptus család öt generációjának története az 1810-es évektől az 1960-as évekig

ELŐZMÉNYEK

Jászsószentgyörgy a török időkben az Alföld nagy részéhez hasonlóan elpusztult, és csak 1695-ben népesült be újra (Kiss 1979: 17). Az Alföld újbóli benépesülése nagyjából az ország északi területeiről történt. A Felvidéken a majorsági gazdálkodás megerősödése együtt járt a paraszti földek fokozódó kisajátításával, amely a népesség elszegényedését vonta maga után: a jobbágyság jó része töredéktelkekre szorult vissza és zsellérsorsra jutott (Wellmann 1979: 30-34). Ezzel szemben a szabad Alföld – ahol az újonnan jött telepes kedvezményeket is kapott – csábítóbbá tette a megtelepedést. Jászsószentgyörgy lakossága így már 1699-re kilenc felvidéki falu egykori lakóiból állt össze, s a helybeli eredetűek csak 20%-kal képviseltették magukat (Fodor 1942: 352; Kiss 1979: 21). Az 1745-ös redempciókor a földváltóknak 62,6%-a (128 család) már olyan családokból állt, amelyek még 1720-ban sem laktak itt (Fodor 1942: 353-354). Valószínűleg a Tóth család is az egyik ilyen telepeshullámmal érkezett.² Az anyakönyvek korabeli színvonala és a név gyakori volta miatt egyelőre nem tudtam megállapítani, hogy pontosan melyik Tóth az általam keresett telepes.³

1745. május 6-án kelt oklevelében a porosz háború miatt kényszerhelyzetben levő Mária Terézia engedélyezte a jászkunok számára a megváltást, melyért cserébe a Kerületiek vállalták az ország védelmében való részvételt, és visszakapták régi kiváltságaikat (Bagi 1995: 19-20). A redempció valódi súlyát érzékelteti, hogy az ország népességének legnagyobb része a jobbágyság valamilyen formájában élt, ehhez képest a jászkunok maguk kivívta szabadsága valódi kiváltságos réteggé tette őket.⁴ A redempció után a

1 A munkám során nyújtott segítségért Bagi Gábornak, Benda Gyulának, Czoch Gábornak és Kovács I. Gábornak tartozom köszönettel.

2 A felvidéki eredetre utal az is, hogy a Jászságban korábban szinte ismeretlen Tóth név a 18. század első felében az összeírásokban egyre gyakrabban fordul elő, s Jászsószentgyörgyön az 1745-ös redempciókor már 13 családdal képviselteti magát.

3 A családfát visszafelé haladva rekonstruálva a későbbi első Tóth Szűrszabó János 1813. október 22-én 19 évesen vette feleségül Tóth Apollóniát. A szülők neve az anyakönyvben nincs jelölve, a 19 évhez pedig +3 –2 évet véve számtalan ebben az időszakban (1791-1796) született Tóth Jánost találunk. Mivel Jánossal egy időben József nevű testvére is használni kezdi a Szűrszabó nevet, ez jelentősen megkönnyíti a kutatást. A lehetséges születés immár kiszélesített sávjában (1780-1796) azonban csak egy olyan házaspárt találtam, akiknek János és József nevű gyerekük is született. János 1788. 09. 27-én jött világra, így a házasságkötés időpontjában már 25 éves volt, s nem 19, amit túlságosan nagy eltérésnek tartok, hogy ellenőrzés nélkül elfogadhassam. A pontos beazonosításhoz szükséges a község vonatkozó levéltári anyagának áttanulmányozása.

4 Csak a nádor, a jászkun kapitány és a maguk választotta bírák ítélezhettek felettük, vámot személyük és áruik után sehol sem tartoztak fizetni (kivéve a harmincadvámot), a jogok és terhek viselésében kivétel

jászkun társadalom három nagy részre tagolódott. A redemptusok voltak a földváltók és a katonaállításban résztvevők. Az irredemptusok rendelkeztek ugyan polgárjoggal, de vagy túl kevés földet váltottak, vagy elszegényedés folytán korábbi redemptusok csúsztak le közéjük, így a redemptusoknak járó jogoktól és kedvezményektől, melyek alapját az ún. „négy jászkun ősiség”⁵ képezte, elestek. A harmadik réteg a zselléréké volt, akik sem polgárjoggal (honossággal), sem redimált földdel nem rendelkeztek (Bagi 1995: 69-70).

Sajnos az előbb említett okok miatt nem lehet megállapítani, hogy a jelenlevő Tóth család mennyi földet váltott, de annyi bizonyos, hogy részt vett a redempcióban. A következő száz évben ugyanis a közösségben elfoglalt hely ennek függvényében alakult, szigorúan számon tartották, hogy annak idején mely családok váltottak földet, és a Tóthoknál később a redemptus múltat mindig jelezték.

1. A SZÜLŐK

A családra vonatkozó ismereteim az 1810-es évektől mondhatók időben folyamatosnak. Két Tóth fiú, József és a nevet továbbvivő János az évtized közepén megkülönböztető névként felvették a Szűrszabó nevet, így innentől könnyű a család nyomkövetése. Talán apjuk foglalkozott szűrkészítéssel, gyakran előfordult, hogy a kevesebb állattal és földdel rendelkezők kitanultak valamilyen mesterséget, amelyet kiegészítő tevékenységként tudtak űzni, ez egyben megkülönböztető névként is szolgálhatott.⁶

Tóth Szűrszabó János 1813. október 22-én lépett házasságra Tóth Apollóniával, de ekkor még nem viselte a Szűrszabó nevet. Ebből az időszakból végig fennmaradtak az alsószentgyörgyi telekfelosztási földkönyvek,⁷ ezekben találtam a legkorábbi rájuk vonatkozó adatokat. 1817-ben a kisszállási puszta egy részének felosztásakor Tóth Szűrszabó János 4 pözna (16,5 kat. hold)⁸ földet kapott, ezenkívül József nevű öccsével

---

nélkül minden lakos (redemptus) egyenlő mértékben részesült, választók és választhatóak voltak. A redempcióval a jászkunok újra tulajdonosai lettek földjüknek és csak az államnak adóztak (Palugyay 1854: 20.; Bánkiné Molnár 1995: 163-164).

5 1. Elővásárlási és elsőségi hierarchia: a redemptusnak elővásárlási és elsőségi joga volt az irredemptussal, annak pedig a zsellérral szemben. 2. A helyi tanácsok kizárólagos honosítási joga: a letelepedés 1745 után szigorú feltételekhez volt kötve, a redemptus ház megszerzésén kívül a redemptus földet is birtokolni kellett az idegennek. 1804-től a zsellérek csak 12 évnyi ottlakás után kaphattak honosságot, s válhattak így irredemptussá. A földet a megváltás összegén felül azonban nem lehetett eladni (1761), így az időközben megdrágult birtoktesteket a tulajdonosnak nem volt érdeke eladni. 3. A földeladás 30 évig való visszaperlésének joga. 4. Az örökösödés. A birtok csak férfiágon öröklődött tovább, az örökös a lánytestvéreire jutó részt nekik kifizette. 1762-től az elszegényedett redemptusok nem örökíthették tovább kiváltságaikat, míg a redemptus jog összekapcsolása a földbirtoklással – földvéttel – egy zártkörű felfelé való mobilitást tett lehetővé (Bagi 1995 70-72, 116; Fodor 1942: 274-275; Bánkiné Molnár 1995: 164).

6 Vö. Lukácsi – Lukácsiné – Rusvay 1984: 161.

7 Szolnok Megyei Levéltár (= SZML.), Jászsalsószentgyörgy község iratai 30. D csomó, 7. köteg: Nyilasok, töltések, földek évenkénti osztálya 1761-1864.

8 1 jászsalsószentgyörgyi pözna = 4 kat. hold és 222 □-öl (Fodor 1942: 285).

vel megosztva Karán is volt 4 pózna (16,5 kat. hold) kaszálójuk. A két testvér, amennyiben csak ketten maradtak örökösként, 33 kat. holddal gazdálkodhatott. A nyilasosztás miatt 1818-ban az egyik 4 póznás földet a belső határban kapták meg, a másik helyét és minőségét nem sikerült megállapítanom. 1820-ban Jánosnak a falu belső határában lévő Káposztaföldön osztották ki részét, ezenkívül 5 pózna rétet is kapott, amelyet vélhetően Józseffel közösen használt. A 8 pózna eszmei nagyságú birtok 1821-ben is megvolt. János 2 1/2 pózna kaszálóval és 1 1/2 pózna „vakon osztott nyilassal” rendelkezett, míg testvérenek Karán a Lenföldön osztották ki a rá eső részt. 1823-24-ben János földje volt Karán, 4 póznát pedig közösen birtokoltak Alsószentgyörgyön. 1825-26-27-ben már csak 2-2 pózna földet osztottak nekik, ami arra utal, hogy az elszegényedés miatt birtokuk felét eladhatták.⁹ 1830-ban a földeket már 10 évre osztották fel, ami a földközösség és a nyilasosztás meghaladását sejteti. Ekkor János 3, József 2 pózna kaszálót kapott, ami 8 kat. hold 444 □ ölnek, illetve 12 kat. hold 666 □ ölnek felel meg. 13 év alatt 33 kat. holdról 20 kat. hold 1110 □ ölre, egyharmaddal csökkent a testvérek kezén lévő földvagyon. Feltéve, hogy a föld elaprózódásából eredő birtokcsökkenés a családra vonatkozóan már a rendelkezésre álló földkönyveket megelőző időszakban elkezdődött, a redempciókor és a 18. század második felében az 1817-es kezdő értéknél nagyobb lehetett a család birtoka.

Az 1828-as összeírás alapján az eddigieknél pontosabb képet festhetünk Tóth Szűrszabó János vagyoni helyzetéről. A földbirtok nagyságaként itt is a 2-es szám szerepel, de a mértékegység helytelenül nem póznában, hanem kaszásban van megadva, ami így csak 2400 □ ölet tenne ki. Az összeírás szerint állatállománya mindössze 1 fejőstehénből, 2 igáslóból és 1 disznóból állt, ami az állattartásáról ismert vidéken még a korabeli adóösszeírások forrásértékének ismeretében is nagyon kevésnek tűnik. A tehén után egy kevés bevételre tehetek szert, amennyiben annak borját és tejét eladták. A nagyon kevés tejet adó szürkemarhától a nyolchónapnyi (240 nap) fejési időszakban naponta egy „itze” tejet kaptak, ami kb. másfél liternek felel meg. Egy iccét 4/5 krajcárnak véve ebből összesen évi 3 Ft 12 krajcárhoz juthattak, míg a borjút 2 forintért adták el. A takarmány és a pásztor bérét levonva azonban mindössze évi 40 krajcár (az összeírás szerint 43 krajcár) tiszta bevételhez jutottak. A két igásló a 12 kat. hold 666 □ ölnyi föld megművelésének minimális feltétele volt, de mivel a korszakban iga elé leggyakrabban ökröket fogtak, ezeket az összeírás során vagy letagadták, vagy Tóth Szűrszabó János valóban csak a két lóra alapozva gazdálkodott. A lovakat sokkal inkább használták fuvarozáshoz, de erről a haszonvételtől az összeírás nem tesz említést.¹⁰

Jászsalszentgyörgy lakossága 1828-ban 3803 lelket számlált (Nagy 1828: 465), közülük 1613-en estek személyüknél fogva adó alá (18 és 60 év közötti férfiak). Az összeírás rubrikái szerinti felosztásban a következőképpen rétegződött a falu társadalma: a honoráciorok csoportja 4 főből állt, a polgárként összeírt redemptusokhoz 411-en tartoztak. Jobbágy érthető módon nem volt a faluban, viszont az irredemptusok

⁹ A Jászság elszegényedésének okait a magas népszaporulatban, a fiúági öröklésben és a napóleoni háborúk keltette konjunktúrába való bekapcsolódás elmaradásában látja az irodalom (Bagi 1995: 87-88., 144; Bánkiné Molnár 1995: 164; Fodor 1942: 354).

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (= MOL.) X. szekció – mikrofilmtár B 232. tekercs.

(zsellérek) 219 főt számláltak. Az ebben az esetben nincstelenként értelmezendő subinquinini kategóriába 46-an kerültek. Ezenkívül 2 kereskedőt, 80 iparost és 52 szolgát írtak össze. Bagi Gábor kutatásából kiderül, hogy a nagyszámú redemptus a valóságban már jobbra szegény embereket takart, igazán életképes birtokkal csak kevesen rendelkeztek. Az 1760-as években kezdődő gyors népességnövekedés következményeként a redempciókori 128 gazdával szemben 1835-36-ban már 412-t találunk, csak egyel többet, mint 1828-ban, ami a jogkiszorító szabályozás eredményes, de megkésett alkalmazására utal. Míg 1745-ben az összes birtokos 54,6%-át adták az egész és fél telkesek, addig 1835-36-ra mindössze 5 személy tartozott a féltelkesek mint legnagyobb birtokosok közé, és a korábban a gyakorlatban nem is létező – 25 Ft alatt váltó – legalsó birtokosztályba került a gazdák 48,5%-a (Bagi 1995: 92).

Ezzel párhuzamosan az 1800-as évek első évtizedeiben a nyilasosztás egyre terhebbé vált a falu számára. A földművelés e módja a föld feljavítását nem segítette elő; a tulajdonosnak nem állt érdekében a trágyázás, mivel földjét csak rövid ideig birtokolta. A szétszórta elterülő parcellákhoz nem vezetett út, azokat csak a szomszéd földjén át lehetett megközelíteni, emiatt egyszerre és ugyanazt a növényt kellett a határ minden részében vetni, a kártételt csak így kerülhették el a szomszéd parcellákban. A nyomáskényszer volt az adott körülmények között a legracionálisabb művelési mód. Az együttaratás és az együttkaszálás tette lehetővé, hogy a munka végeztével rögtön megnyílják a rét és a tarló a legelő jószág előtt (Fodor 1942: 277; Balogh 1972: 394; Wellmann 1979: 52).

A föld elaprózódásával kapcsolatos gondok azonban eltörpülhettek a mellett a katasztrófa mellett, amit az 1831-es kolerajárvány jelentett a falu számára, és melynek kapcsán újabb adatokhoz jutottam a családról.

Tóth Szűrszabó János családjában tíz gyermek született, közülük öten már nem éltek 1831-ben, legalábbis az árvaszéki iratokban nem bukkan fel nevük¹¹. Az 1831 nyarán tovaterjedő kolerának Jászsalsószentgyörgyön 416-an estek áldozatául (Lukácsi – Lukácsiné – Rusvay 1984: 132). A vész elvonulása után a család létszáma öt főre, öt árvára csökkent. Tóth Szűrszabó Jánost augusztus 20-án temették; a halotti anyakönyv bejegyzései alapján e napon rajta kívül még másik 24 személyt kísérték ki a temetőbe. Néhány nap múlva Tóth Apollónia követte férjét, őt szeptember 10-én temették. Felesége különösen kiszolgáltatott volt a járványnak, hiszen csak pár héttel annak kitörése előtt szülte meg Borbálát. Halálukra mindketten felkészülve, szentségekkel ellátva hunytak el.

2. AZ ÁRVÁK I. (ELSŐ ÚJRAKEZDÉS)

A falu árvaszéke az életben maradt öt testvér [János (15), József (11), Péter-Viktor (8), Mihály (7), Mária (4)] vagyonát leltárba vette, és gyámjukká Erdélyi Gergely tanácstagot

¹¹ Ilona (1814. 08. 19.), János (1816. 06. 22.), Terézia (1818. 08. 06.), József (1820. 04. 02.), Viktória (1822. 12. 24.) – ő 1836-ban hiányzik, helyette Péter szerepel. 1837 és 40 között Viktorként említik. Pétert ellenben az anyakönyvben nem találtam, csak az árvaszéki iratokban bukkan fel neve 1836-ban. Mihály (1825. 05. 09.), Mária (1827. 08. 16.), Borbála (1829. 12. 03.), Borbála (1931. 08. 05.).

tette meg.¹² A vagyonleltárt 1831. november 9-én vették fel, az elárverezhető darabok kikiáltáson keltek el. Az árverésből 534 Ft 31 krajcár folyt be, de az összegből adósságtörlesztésre és az árvák „szükségeinek pótlására” azonnal ki is fizettek 474 Ft 11 krajcárt, így 60 Ft 20 krajcár tőkepénz maradt.¹³ Összehasonlításként: ugyanez évben egy igás ökör a pesti piacon 46 Ft 20 krajcárba, egy ló 60 Ft 37 krajcárba, 1 pozsonyi mérő búza (46,56 kg) pedig 288 krajcárba (= 4 Ft 48 krajcár) került (Kőrösi 1873: 40, 66), tehát nagy nincstelenséget hozott az elárulás. 1836-ra ez a kis összeg a kamatokkal 114 Ft 33 krajcárra nőtt. A gyám minden évben beszámolót készített az árvák helyzetéről, egy formanyomtatvány kérdéseire kellett válaszolnia. Az 1836-ban adott válaszokból kiderül, hogy „a fekvő javak jövedelme (a földet ilyen esetekben bérbe adták – a szerző) az árvák táplálására és neveltetésére fordítatik”, a vagyon a „város házában” és „békeséges birtokokban” fekszik. Ebben az évben ez utóbbiból ház és kert árendaként – a tőkepénz kamataival együtt – 20 Ft 22 krajcár bevételre tettek szert. „József és János szolgálatban vannak, a többiek pedig iskolába járnak. Egyébiránt mindnyájan Jászalsószentgyörgyön tartózkodnak.” A „Minémű előmenetellel és miféle tanítók által oktattatnak?” kérdésre a válasz: „Jó előmenetellel helybéli iskolamesterek által.”¹⁴

1836. november 7-én János megházasodott, felesége a szintén redemptus, azaz a származása miatt vele azonos jogállású Törőcsik Terézia lett. Adalék az esküvőhöz, hogy a násznagyi tisztet Erdélyi Gergely töltötte be, aki a szülők halála után a Tóth testvérek gyámja volt. Az esküvő után János az árvaszéktől kivette az őt illető részt, 18 Ft 33 krajcárt, ezenkívül testvérei a sajátjukból egyéb szükségleteire adtak neki 17 Ft 28 krajcárt.¹⁵

1838-ban „József szolgálatban vagyon, Viktor, Mihály Battyáéknál laknak és nevelkednek a két kisebbek Oskolába járnak és mindnyájan Alsószentgyörgyön laknak.” 1839-ben megerősítik, hogy „az árvák tőkepénze biztonságos helyre van ki adva, ezen kint lévő tartozásról az adósnak kötelező levele az árvák biztosítására Infabulálva és gyám atyának által adva a Városházánál tartatik. A többi vagyonok vagy javaknak pedig csendes birtokában vagynak és kereset alatt nintsenek.”¹⁶

A fiatal házaspár Tóth Szűrszabó János számára a jövő nem sok biztatóval kecsegtetett. A túlnépesedő faluban¹⁷ csekély öröksége szinte semmire sem volt elég, testvérei és önmaga fenntartásához szolgálóként kellett dolgoznia, nyoma sem maradt az egy-

12 SzML., Jászalsószentgyörgy község iratai 34. N. csomó. Az árvák részéről való inventárium 1819-1841. (Jászalsószentgyörgy 34. N.). Sajnos az inventárium maga nem található, csak az esetre vonatkozó iratok.

13 SzML., Jászalsószentgyörgy. 34. N.

14 SzML., Jászalsószentgyörgy. 34. N. 1780-ban már három osztályban folyt az oktatás, de nagyobb fejlesztésre csak 1828-ban és 1836-ban került sor, ekkor két, négytermes épületet emelt a község. Az 1810-es évektől már büntették azokat a szülőket, akik „gyermeküket az iskolából vagy elfogják, vagy rendetlenül járatták”. Ezzel szemben meg kell jegyezni, hogy Lippay nagy előrelépésként említi: „1801-ben a lányok már írásra is taníttatnak, ami azelőtt nem volt divatban”. 1829-ben a tankötelesek száma 693 volt, közülük 446-an jártak iskolába (Lippay 1883: 58-60; Lukácsi – Lukácsiné – Rusvay 1984: 211).

15 Az árvák tőkepénze így 75 Ft 13,4/8 krajcárra csökkent. 1838-ban ez az összeg 78 Ft 45 krajcárt, 39-ben 83 Ft 10, 4/8 krajcárt, 40-ben pedig 87 Ft 35, 6/8 krajcárt tett ki. SzML., Jászalsószentgyörgy. 34. N.

16 SzML., Jászalsószentgyörgy. 34. N.

17 1819-ben 3322, 1830-ban 3863, 1844-ben 4021 lakosa volt Jászalsószentgyörgynek. MOL., X. szekció – mikrofilmtár, A Jászkun Kerület nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok /IV.-1b/. Vegyes összeírások 1720-1844. Népszámlálás Jászkunság, 40688. és 40689. tekercsek.

kori önállóságnak. Tovább nehezíthette sorsát, hogy egy 1827-ben keletkezett statutum kimondta: ház és kert „fundust” a továbbiakban csak háromévente egyszer fognak osztani. Ettől kezdve irredemptus nem juthatott házhelyhez, redemptus pedig csak akkor, ha 15 illetve 10 hold földdel rendelkezett (Bánkiné Molnár 1995: 166).

Töröcsik Teréziával kötött házasságából két gyerekük született, Julianna 1838. május 1-én és János 1841. március 4-én. Tóth Szűrszabó János az „örökös” születése után nem sokkal megözvegyült, felesége a szülés következményeként március 25-én meghalt. Huszonhét éves volt ekkor, egy csecsemőnek és egy hároméves kislánynak az apja. Kilátástalan helyzetéből kilábalandó a temetés után egy hónappal, április 26-án újraházasodott, a 17 éves hajadon Lengyel Annát vette el. A családot fenyegető közvetlen veszély így elhárult, a gyerekek nem maradtak anya nélkül, a háztartás menete nem szakadt meg.

Helyzetükben azonban így sem állt be javulás, a külső körülmények változatlanok maradtak. Tóth Szűrszabó János családja szegénységében a falu társadalmának mind jelentékenyebb része osztozott, ennek tudomásulvételébe viszont csak kevesen tudtak belenyugodni. Lassan bomlani és gyengülni kezdett a redempció alkotta status quo, mind többen érezték úgy, hogy a jelenlegi állapot gyökeres megváltozására van szükség. A válságból való kiutat a társadalomtudomány által tipikusan jász jelenségnek tekintett „kirajzás” jelentette.

A jászsági helységekhez a redempció óta puszták is tartoztak, Alsószentgyörgy legfontosabb ilyen birtoka Kara puszta volt. Karát már 1751-ben 63 kerthelyre osztották fel, és az utána következő időszakban itt emelt tanyák a falu ridegen tartott állatai számára mint kerített helyek szolgáltak (Fodor 1942: 232), míg a falu csordájában tartott jószágok kinek-kinek a falubeli óljában, ólas/szérűskertjében teleltek. A népességnövekedés során a lakosság a belterületről egyre inkább kiszorult a szérűskertekbe, így ezek a területek beltelkekké váltak, az itt tartott állatok pedig szintén a tanyákra kerültek ki (Erdei 1942: 35; Györffy 1983a: 285-292). A folyamat nagyon lassan ment végbe, a községek minden lehető eszközzel igyekeztek megakadályozni a tanyák létesítését és a kiköltözést. A Jászkun Kerület 1834. évi határozatában kimondta, hogy tilos az állandó kintlakás, mert a közterhek (adók) viselése alól senki sem bújhat ki, „[...] de mi még nagyobb veszteség, az embert formáló helyes nevelés és oktatás is elmellőződven, az ezt követő durvaság és erkölcstelenség hirtelen és káros következményekkel tenyészik”, ezért a gazdák csak nyáron lakhattak a tanyán. Ellenben „az öreg gazdák folyvást odahaza maradni kötelesek, akik unokáikat a helységben nevelni, iskolába járatni s egyéb polgári kötelességeiket is teljesíteni tartoznak” (Erdei 1942: 10-11); – mindez a közterhek alóli kibújástól való félelem mellett a közösség integráló erejének felismerésére is utal. A kitelepülés igényét azonban a megmerevedő jász társadalomban többé nem lehetett rendeletekkel visszaszorítani. A '40-es évek „pusztakereső mozgalmában” az elszegényedett redemptus utódoknak az a törekvése intézményesült, hogy a redempciókor megváltott, de közös használatban maradt pusztai földek felosztását elérjék (Bánkiné Molnár 1995: 167). Ennek első eredményeként 1844-ben tagosították a pusztát, tehát végleges telekhatárok alakultak ki és lehetővé vált a tanyaépítés, ami a nyilasosztás végét is jelentette (Fodor 1942: 276, 310). E lépéssel végleg megszűnt a feudális jellegű birtokszerkezet. A föld általában egy tag-

ban feküdt, a gazdát nem kötötte többé a nyomáskényszer, szabadon rendelkezhetett birtoka felett (Balogh 1972: 394).

A kitelepülés azonban ekkor még szervezetlenül folyt, csak az elszántabbak vágtak neki a pusztai életnek. Köztük volt Tóth Szűrszabó János is, aki csekély örökségét valószínűleg már ekkor Karán mérette ki. Ezt az is alátámasztja, hogy nevét a '40-es évek iratanyagai között többé nem találtam.

A család életének erről a szakaszáról semmi adat nem maradt fenn. Jogilag a kintlakók még Alsószentgyörgyhöz tartoztak, de a valóságban teljes elszigeteltségben éltek, még az anyakönyvekben sem bukkannak fel.¹⁸ Így nem tudni, hogy melyik tanyán éltek, hány gyerekük, mennyi földjük volt.

1850-ben Alsószentgyörgy állatállománya 2327 marhából, 1080 lóból és 9101 juhból állt, míg a kitelepülteké 181 lovat, 5 szamarat/öszvért, 102 tehenet, 44 ökröt/bikát és 25 juhot tett ki (Palugyay 1854: 168, 188). Az egyes fajok számából a gazdálkodásra is következtethetünk. Az alsószentgyörgyiekkel szemben a helyiek zömmel igába fogható állatokat tartottak, ami a földművelésnek a megélhetésben játszott csaknem kizárólagos szerepére utal. A külvilágtól való elzártságban az önellátás szerepe felerősödött, tanyáján mindenki igyekezett a saját család szükségleteire valót előteremteni, az eladásra szánt tömeges méretű állattartás nem jelenik többé meg.

A Karára kiköltöző első lakók példáját az elkövetkezendő években sokan követték. Tanyasorok jöttek létre, a mai falu helyén 8-10, míg magán a pusztán 1854-re már 183 ház épült fel (Palugyay 1854: 188). Kara lakossága ekkor 691 személyt számlált.¹⁹ A puszta egyszerre volt Jászalsószentgyörgy legelője és egy leendő település színhelye. Az anyaközség csak 1857-ben szánta rá magát a kialakult helyzet szentesítésére és a továbbiakat megszabó lépések megtételére. Hivatalosan ekkor határoztak a puszta betelepítéséről; az alsószentgyörgyi részből 200, az időközben idecsatolt fényszarusi részből pedig 100 kat. holdat jelöltek ki a leendő falu helyéül. A területet 400 és 800 négyszögöles házhelyekre osztották, melyekre 3 év alatt kellett a házat felépíteni. Megakadályozandó az üzérkedést, egy személy csak 1 házhelyet vehetett. A határ többi részén a redemptus utódok osztoztak (Fodor 1942: 232; Pozsonyi 1942: 27).²⁰ Ezt követően a település látványos fejlődésnek indult, lakóinak száma 1862-re 1500-ra emelkedett, a faluban 40, a környező tanyákon közel 200 ház állt és önálló plébánia is létesült (Pozsonyi 1942: 28-30).

---

18 Kara puszta a kb. 10 km-re fekvő tószegi katolikus plébániához tartozott. A plébánia anyakönyvei az 1840-50-es évekből nagyon hiányosak és szinte olvashatatlanok. Az anyakönyvek megléte esetén is kicsi lenne a valószínűsége, hogy bennük a keresett személyek valamelyikére rábukkanjak. A kereszteleseknél általános gyakorlat volt ugyanis, hogy a bába (ha volt) a csecsemőt gyorsan megkeresztelte, így nem volt szükség a bizonytalan és télen amúgy is lehetetlen utazásra (Fügedi 1980: 219).

19 350 férfit (192 nőtlen, 150 nő, 8 özvegy) és 341 nőt (184 hajadon, 151 férjes, 6 özvegy) (Palugyay 1854: 188).

20 A puszta művelési ágak szerinti megoszlása 1850 körül a következő volt: szántó: 4263,5 kat. hold, rét és kert: 1155,7 kat. hold, legelő: 3601,5 kat. hold (Palugyay 1854: 187).

3. AZ UNOKA

Tóth Szűrszabó Jánosról és családjáról a megtelepülés időszakára vonatkozóan nem maradt fenn semmi adat, leghamarabb akkor találkozunk velük, mikor János fiuk [szül. 1841. 03. 04.(?)] 1869. november 3-án megnősült. Azt nem tudni, hogy ő az a János, aki 1841-ben egy hónapos korában elveszítette édesanyját, vagy pedig egy később született utód, aki szintén erre a névre hallgatott. A házassági anyakönyv státus rovatában ifjabb Tóth Szűrszabó Jánost mint helybeli birtokost vették nyilvántartásba. Feleségével, a szintén redemptus származású Ádám Veronikával Jászkarajenőn, a 162-es számú házban laktak. Házasságukból nyolc gyerek született.²¹ A születési anyakönyvekben hasznos bejegyzéseket találtam a társadalmi helyzet változásairól. Eszerint 1875-ben Tóth Szűrszabó János „birtokos” volt, 1877-ben „helybeli születésű kertész”, 1879-ben pedig „helybeli születésű zsellér”. A fő kérdés természetesen, hogy a három különböző státus valós változásokat jelöl-e, vagy a plébános hangulatát tükrözi? Lehetséges, de kevésbé valószínű magyarázat, hogy a Jászkun Kerület 1876-os megszűntével az addigi, a társadalmi helyzetre utaló jogi kategóriák (itt: birtokos = redemptus) egyszerre eltűntek, s helyüket az egyén valós gazdasági helyzetét jelzők vették át. Több eddig vizsgált anyakönyvben azonban az 1870-es években az egykori jobbágyokat és zselléreket még colonus/gazdaként, inquilinus/zsellérként is jelölik, a földműves, cseléd stb. polgári foglalkozási kategóriák mellett.²² Mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy az anyakönyvben található, a társadalmi állásra vonatkozó bejegyzések egyre alacsonyabb státust jelölnek. Az elszegényedés okai között minden bizonnyal jelentékeny szerepet játszott a fiúági örökösödés. A hiányzó anyakönyvek és egyéb források miatt viszont nem tudjuk, hogy Tóth Sz Jánosnak hány testvére volt, s mekkora volt az örökölt vagyona. Egy bizonyos azonban: a '40-es évek sikeres újrakezdése az alapvetően gabonatermő vidéken a kedvezőtlen konjunkturális viszonyok és a felhalmozást lehetetlenné tevő örökösödési szokások miatt a '70-es évek végére elakadt.²³ Lehetőségeit tekintve a család zsellérsorsra jutott; a kitelepüléssel megvalósult gazdasági és személyi autonómiát kénytelen volt feladni. Ezzel párhuzamosan a jólhangzó Szűrszabó név is elkopott, mindössze egy Sz betű utalt korábbi meglétére.

A birtokos létből következik, hogy a föld, amelyből éltek, a saját tulajdonukat képezte. 1875 és 1877 között a saját birtokot elveszíthették, erre a kertész és a zsellér szavakból következtethetünk. A 18. században kertészen az egész évre elszegődött külső ridegcselédet értették, aki télen a jószágokra ügyelt (Györffy 1983b: 318). A szó jelentése a 20. század első felére a következőképpen módosult: a tanyás „előbb munkás vagy cseléd, majd szabad tanyásnak, mint itt mondják kertésznek szerződik” –

21 Mária (1870. 11. 29.), János (1873. 09. 23.), László (1875. 06. 15.), Mihály (1877. 05. 16.), Piroska (1879. 02. 20.), Erzsébet (1880. 11. 26.), halott csecsemő (1882. 02. 20.), *Balázs Mátyás* (1883. 02. 24.), István (1885. 12. 19.)

22 Így Mosonszentpéteren, Mosonszentjánoson, Marcaltőn és Szilban.

23 Az egykori Jászkun Kerület új közigazgatási felosztása sem kedvezett a térség fejlődésének. A Jászságban Jászberény szerepe a megyeszékhely Szolnokhoz képest visszaesett, míg az egykori puszták Pest megyéhez kerültek (1877), annak is keleti periferiájára.

írja a Cegléd környéki tanyákról Erdei Ferenc (Erdei 1942: 211). A tárgyalt időszakra nem rendelkezem pontos definícióval, de elképzelhető, hogy az Erdei által a '30-as évekre adott meghatározás már 50 évvel korábban is ugyanezt a jelentést takarta. Ez esetben a tanya és a hozzá kapcsolódó föld nem volt többé a család tulajdonában, úgy bérelték azt, általában részért vagy ledolgozták a bérlet ellenértékét.

1877. január 19-én rendezték Jászkarajenőn az első községi választást, amelyre a Jászsószentgyörgy általi „16 évi elnyomatás”²⁴ után került sor. A 20 fős képviselőtestületben Tóth Sz János is helyet kapott, de a napi önkormányzati munkában tisztséget nem vállalt. Neve 1880-ig rendszeresen előfordul a képviselőtestületi jegyzőkönyvekben. Id. Tóth Sz-Szűrszabó János (szül.1816/06/22) 1877-ben volt 61 éves, aki korai kitelepülése okán a pusztai lakók között az egyik rangidős személy lehetett, ezért valószínűnek tartom, hogy ő az „alapító atyák” egyike. Akár egyik gyerekénél lakott, akár saját házában, tanyáján élt, számontarthaták őt; ebben a régi pusztai világban a vagyon fontos, de nem kizárólagos alapja volt az emberek rangsorolásának.

A falu teljes önállósulása az akkori viszonyok közt értendő gyors fejlődést hozott magával. Már 1877 februárjában döntést hoznak az „oskola szék” felállításáról, amit „az oskolában tapasztalt hanyagság is követel”.²⁵ A tanyasiakkal együtt 328 tanulója volt ekkor az iskolának (Galgóczy 1877: 254), akik nagy része csak elméletileg részesült oktatásban. Ez év júliusában arról hoztak döntést, hogy a meglévő egy tanterem mellé még egyet építenek. Egy – a jegyzőkönyvben azután áthúzott – szövegrész arról tanúskodik, hogy a község vezetői is tisztában voltak az oktatás sanyarú helyzetével. „A mostani tanító Úrnak hanyag tanításmódja mellett a gyermekek dacára annak, hogy 2-3 évig járnak iskolába még se tudnak mit sem.”²⁶ A település egyéb gondjai is sürgős orvoslást kívántak. 1878-ban még egyetlen orvosa sem volt a falunak, noha lakosainak száma elérte a 4200-at. Ez a probléma csak két év múlva oldódott meg egy körorvosi állás megszervezésével.²⁷

Egy-egy ilyen apróbb intézkedés azonban nem tudta ellensúlyozni a térségnek a századvégi gazdasági fellendülésben mellőzött szerepét, így nem bizonyult tartósnak a kitelepültek maguk teremtette viszonylagos jóléte. A még mindig erősen növekvő népesség szinte kizárólag mezőgazdasági jellegű munkával kereste kenyerét, ami kiszolgáltatottá tette őket a piac áringadozásaival szemben. A fejlettebb, a kapitalista fejlődéssel együtt járó gazdálkodási ismeretek csak lassan honosodtak meg. Az Alföld mezőgazdasága nem volt képes a természeti adottságaiban potenciálisan benne lévő előnyöket kamatoztatni (Hanák 1978: 483-484; Rác 1972: 454).

24 Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya (= PMLNKO), V. 1055 Jászkarajenő község iratai. a/Képviselőtestületi iratok. Jegyzőkönyvek I. (1877-1895), 1-3. A korszakra vonatkozóan ez az egyetlen fennmaradt forrás a település életéről (1877-től 1895-ig, 1911-től 1922-ig és 1925-től 1928-ig), a Tóth Sz család ellenben egyik névmutatójában sem fordul elő.

25 PMLNKO. V. 1055/a/KJK/1/7.

26 PMLNKO. V. 1055/a/KJK/1/16.

27 PMLNKO. V. 1055/a/KJK/1/44. A hitelesség kedvéért azt is meg kell jegyezni, hogy az üléseken jóval többször volt napirendi pont a kocsmá állapot, mint az általában vett kultúra. A szilaj élet hagyományaként továbbélő duhajkodások visszaszorításáról is intézkedni kellett. „Szóba hozatott miképp a községben főképp ünnepi napokon a fiatalok kihágásainak megakadályozására annyira szükséges az örködés, hogy egy belrendőri hivatal felállítása elkerülhetetlen.” PMLNKO. V. 1055/a/KJK/1/38.

4. A DÉDUNOKA (MÁSODIK ÚJRAKEZDÉS)

Tóth Sz Balázs Mátyás ebbe az elnehezülő világba született bele 1883. február 24-én.²⁸ Gyerekkora semmiben sem különbözött társaiétól. A sokgyerekes családban mindannyian keményen dolgoztak a kenyérrevaló előteremtéséért. A szülők érezték és tapasztalták, hogy a földnélküliséggel együtt járó tanyásbérlő és cseléd létből való kitörési próbálkozások rendkívüli erőfeszítést kívánnak, ezért a tízes éveik közepén járó Balázst egy asztalos mester mellé adták tanoncnak. Korábban is általános volt, hogy a földnélküli örökösök vagy cselédnek álltak, vagy kitanultak valamilyen mesterséget (Szabó 1982: 96). A szülők egy polgárinak számító mesterséget adtak fiuk kezébe, lehetővé téve, hogy kiszakadjon a földnélküli lét kiszolgáltatottságából. Az apránként felbukkanó modernebb életigények megkövetelték, hogy a kisebb településeken is legyen legalább néhány alapszakmát képviselő mesterember. Míg korábban a kisebb falvakban a kovács általában egyedül jelentette a falu iparát, addig a századfordulóra az ács, bogár, kádár, bútorasztalos stb. szakmák részeivé váltak a falusi életnek. Az asztaloság különösen jó választásnak tűnt, mert a faluban a jász típusú faoszlopos, tornácos épületek elkészítése megkövetelte a megfelelő szakismeretet (Szabó 1982: 185).

Tóth Sz Balázs 25 évesen, 1908-ban megnősült, a kocséri születésű Katona Borbálát vette feleségül.²⁹ Házasságukból az 1910-es évek elején három gyerek született, akik valamennyien megélték a felnőttkort.³⁰ A kevés gyerek véleményem szerint nem tudatos, a polgárosodás irányába mutató döntés eredménye, azt az első világháború hatásának, majd Tóth Sz Balázs korai halálának kell tulajdonítanunk.

A már fiatalon jónevű asztalosmesterré lett Tóth Sz Balázs saját műhelyében dolgozott, s a faluban saját lakásában lakott családjával. Az eddigi tanyás létet tehát felváltotta egy, a falu közösségébe jobban integrálódó iparos lét. A család viszonylagos jómódban élt, mert a fokozatosan vagyonosodó faluban mind többen tartottak igényt konyha- és ruhásszekrényre, valamint a már említett tornácos házak is komoly megrendeléseket biztosítottak. Az asztalosmunka iránti szükségletet az is alátámasztja, hogy az 1910-es vállalkozói címtárban hat Jászkarajenőn működő asztalost találunk (Lakatos – Sebestyén – Sós 1910: 590). A fátlan vidéken fafeldolgozó iparról nem beszélhetünk, működésük fő alapja a falu saját belső piaca volt.³¹

A sikeresen induló pályát az első világháború derékba törte. Azt nem tudni, hogy pontosan mikor hívták be katonának és mennyi időt töltött a fronton Tóth Sz Balázs, de azt igen, hogy Szerbiában harcolt. A háborúból egy gyógyíthatatlannak bizonyult lázas betegséggel tért haza. Néhány évig még tudta vezetni műhelyét, de hangulatára betegsége mind jobban rányomta a bélyegét. Közben a 20-as évek elejének nyomora őket is elérte, betegsége pedig egyre súlyosbodott és 1923. július 17-én meghalt.

28 A rá vonatkozó, forráshely megadása nélküli életrajzi adatok a Makka Máriával készített interjúkból valók.

29 A MOL. mikrofilmtárában csak az 1895 előtti anyakönyvek másolatait őrzik, a jászkarajenői plébániára pedig eddig nem tudtam eljutni.

30 Lajos (1910. 01. 16.), Irén (1911. 08. 22.), Béla (1913. 11. 19.)

31 vö. „A kisipar csak a helyi szükséglet ellátására törekszik” (Pozsonyi 1942: 38).

Tóth Sz Balázs halála után hagyatéka³² az árvaszékhez került, mely a vagyont a gyerekek nagykorúvá válásáig kezelte.³³ Az akkori idők magas inflációja miatt a pénzösszegek valós értéke ma már nem megállapítható, de annyi bizonyos, hogy e tragikus esemény alapjaiban rengette meg a családot. A házrésznek, ahol laktak, becsértéke 200 000 korona volt. Ehhez jött az ingó vagyon 25 860 korona értékben. A „cselekvő állapotú” vagyon tehát 225 860 koronát tett ki. Ebből vonták le a „szenvető állapotú” vagyonrész (10 000 korona – gyógyítási költségek, 192 000 korona – temetési költségek), így a tiszta hagyaték mindössze 23 860 koronát számlált. Ez a csekély összeg még tovább zsugorodott, ugyanis a közjegyző díja és költsége, 19 920 korona is ebből került kifizetésre, az árvákra eső 3940 korona pedig háromfelé oszlott.³⁴ Figyelemreméltó a temetésre költött összeg, ami mellett a többi költség szinte eltörpül. Erre az aránytalanságra nem tudok más magyarázatot találni, minthogy a család Tóth Sz Balázst erőn felüli, a körülményekhez képest a lehető legdíszesebb gyászszertartással búcsúztatta.

5. AZ ÁRVÁK II. (HARMADIK ÚJRAKEZDÉS)

Tóth Sz Balázs halálával a családban potenciálisan benne levő kitörési lehetőség hosszú időre szertefoszlott. A helyi viszonyok lehetőségeit kihasználó asztalosmester csak annyit ért el, hogy mindhárom saját gyereke elvégezte az elemi iskola hat osztályát, de neveltetésük itt befejeződött.

Az első évek sok nélkülözést hoztak a csonkán maradt családnak. A gyerekek gyámja édesanyjuk lett, aki csekély özvegyi nyugdíjat is kapott. Ez azonban nagyon kevés volt, az apa nélkül maradt gyerekeknek saját maguk eltartásához dolgozniuk kellett. A különböző cselédmunkák nem jelentettek biztos és elégséges jövedelmet, ezért özv. Katona Borbála 1925 decemberében kérvényezte, „hogy a férje után maradt asztalos szerszámokat szabad kézből nyílt árverésen eladhassa, s annak árát gyermekei ruháztatására fordíthassa”.³⁵ Erre a hideg télen kívül azért is szükség volt, mert a használaton kívüli szerszámok fokozatosan berozsdásodtak, s így veszítettek értékükből. Az árverésre 1926. február 24-én került sor, a kikiáltás költségeinek levonása után (126 000 korona) a községi előljáróság 1 370 500 koronát utalt át az árvaszék számlájára.³⁶

Az épphogy felserdült Tóth Béla és két idősebb testvére számára a cselédkedés lett a megélhetés forrása. Ebben akkoriban semmi rendkívüli nem volt, a szegényebb családoknál általános volt, hogy a gyerekeket elszegődítették. A húsz hold feletti gazdák szinte valamennyien fogadtak cselédet, ha nem volt munkára fogható fiúgyerekek (Varga 1980: 403).

A cselédkedésnek is megvolt a maga iskolája, a feljebbkerülés feltételezte az alsóbb szintek teljesítését. Az Alföldön a leendő cseléd pályafutása a kanászkodással kezdő-

32 Terjedelmi okokból sajnos sem a hagyaték, sem pedig a rákövetkező árverés tételeit nem tudjuk közölni (a szerző).

33 Pest Megyei Levéltár (= PML.), Árvaszéki iratok, Tóth Balázs hagyatéki és Tóth Lajos, Irén és Béla árvaszéki iratai. Az ügy alapszáma 42 168; 14 554/1938, 130 folio.

34 PML., Árvaszéki iratok, 42 168; 14 554/1938, 130 folio.

35 PML., Árvaszéki iratok, 42 168; 14 554/1938, 130 folio.

36 PML., Árvaszéki iratok, 42 168; 14 554/1938, 130 folio.

dött. A 10-14 éves fiúkat először kanásznak állították, akik ebben férfiként való elismerésük első jelét látták. Nem szabad pusztán a szegénységet látnunk, amely mindezt kikényszerítette, hanem e jelenséget a paraszti szocializáció egyik útjaként is kell szemlélünk.³⁷ „*Ha hallották, hogy jó család, akkor jött a gazda, és otthon a háznál megegyezett a szülőkkel*” – meséli Makka Mária, özv. Tóth Béláné.³⁸ A pillanatnyi helyzetet tekintve tehát mind a három fél jól járt.

Fontos, hogy a szolga státusa nem egyenlő a fizetett bér munkáséval. „A szolga időszakosan beletartozott a családba, s mint családtagot ruhával is el kellett látni, mint más családtagot. Ennek másik oldala: a szolga sem várhatott el nagyobb bért, mint bármelyik más családtag, vagyis meg kellett elégednie életfeltételeinek biztosításával” (Szilágyi 1977: 611). Az elszegődött legény tagja lett a gazda háztartásának (Varga 1980: 403), ha szerencséje volt, új helyén úgy tartották, mintha a saját gyerekük lett volna. Az elszegődés általában a következő feltételekkel történt: a szolgálégény teljes ellátást kapott, ezen kívül egy pár csizmát, egy öltözet ruhát és egy váltás fehérneműt. Ehhez jött még a zsebpénz jellegű cselédbér, havi 20-30 pengő. Ezt az összeget a szolga általában részleteiben kapta meg, hogy év végére minél többet félre tudjon tenni belőle. Megjegyzendő azonban, hogy a cselédek legérzékenyebb pontja az étkezés és a bánásmód volt, nem pedig a bér mennyisége (Kiss 1981: II/60; Varga 1980: 409-416).

Tóth Béla kezdetben több helyen is megfordult, az egész környéket bejárta. Minden esetben tanyákon szolgált. Az otthont elhagyva Szolnok (Józsa István tanyája), Tószeg, és Tiszavárkony voltak útjának állomásai. Legénykorának leghosszabb lakhelye Tiszavárkonyban volt, ahol nyolc évet szolgált (1929 és 1937 között). Törőcsik Mihályék fiuként szerették, munkáját (kocsis és minden cseléd) szabadon végezhette, saját időbeosztása szerint.

A Tóth család a '20-as évek végére szétszóródott, valamennyien cselédként szolgáltak, a megözvegyült Katona Borbála is. A változó lakhely miatt az egykori jászkarajenői ház elvesztette funkcióját, ezért, hogy ne álljon üresen, az özvegy 1934 áprilisában házrészüket (60 □ öl házrész, udvar, beltelek és 60 □ öl beltelki szőlő) 800 pengőért eladta. A 800 pengőből 50-et az árvaszéki jóváhagyás költségeire levontak, a maradék 750 fele az özvegyet illette, 375-en pedig a három testvér osztozott.³⁹ Ekkor Katona Borbála Tószegen lakott, s gyerekei is tószegi lakosként voltak bejelentve.

Tóth Béla 1937. április 4-én megházasodott, feleségét Makka Máriát⁴⁰ még gyermekkorában ismerte meg Jászkarajenőn. Házasságukból hat lánygyermek született.⁴¹ Az

37 „A kanászság tehát koránt sem volt büntetés a gyereknek, hanem öröm. A legtöbb nehezen várta, mikor állítják el cselédnek. Nem adta a fél világért, ha felülhetett a lóra” (Kiss 1981: I/37.).

38 A továbbiakban a dőlt betűvel szedett, idézőjelben lévő részek a vele készített interjúkból valók. Tóth Béla életének történéseit szintén az általa elmondottak alapján rekonstruáltam, amennyiben más forrás nincs megadva, ezen adatok is az interjúkból valók.

39 PML. Árvaszéki iratok, 42 168; 14 554/1938, 130 folio. A vevő Bádonyi Béla a még kiskorú Irén és Béla részére szeptemberben fizette be az árvaszéknél a rájuk eső 266 pengő 67 fillért.

40 Makka Mária Makka József konvenció cseléd és Trozoli Angéla legkisebb gyerekeként született 1914. május 5-én a Nagykőröshöz tartozó Tetétlenpusztán. Apja több helyen is szolgált, így Cire Balázs, Csete Albert tanyáján és Farkas Sándor majorjában. (A tetétleni pusztta és a Farkas család ismertetésére lásd Márkus 1979: 62-64.)

41 Mária (1937. 11. 19.) – a következő év nyarán csontvelő-gyulladásban meghalt. Mária (1939. 02. 21.), Erzsébet (1942. 04. 30.), Magdolna (1943. 09. 09.), Terézia (1944. 10. 30.) – hamarosan meghalt. *Borbála* (1951. 11. 20.).

esküvő előtt Tóth Béla kikérte az árvaszéknél lévő örökségének egy részét, hogy megtehesse az első lépéseket a családalapítás felé. A kiutalt 80 pengőből egy kanapét, egy asztalt négy székkal és két ágyat vett. Az esküvőre Abonyban, a Makka család Tabán utcai házában került sor 1937. április 4-én. Makka Mária hozománya egy konyha- és egy ruhásszekrényből állt, ezenkívül még 4 lepedőt, 6 párnahuzatot, 2 dunyhát és 2 párnát vitt a házasságba.

Az esküvő után visszaköltöztek Törőcsik Mihályékhoz Tiszavárkonyba, akinek házától körülbelül száz méterre egy üres tanya állt. Ebbe a házba költöztek be, immáron nem cselédként, hanem mint szabad tanyások. Az ottlakásért cserébe Tóth Béla évi húsz napot dolgozott Törőcsikéknek.

A tanyás létnek számtalan fokozata alakult ki az idők során, melyeknek legteljesebb leírása Erdei Ferenc nevéhez fűződik (Erdei é.n. és 1942). A tulajdonviszonyok alapján megkülönböztethetünk saját tulajdonú és haszonbéres tanyákat. A dolgozat szempontjából ez utóbbiak a fontosak. A haszonbérességnek több fajtája élt egymás mellett, így a pénzbérlet, a felesbérlet, a harmados és a szabad tanyás. Erdei ez utóbbiakkal kapcsolatban azok úrbéres jellegét hangsúlyozza. A bérlő itt valójában nem is bérlőként, hanem különleges munkásalkalmazottként dolgozik a gazda tanyáján: „[...] mindig alatta áll egy idegen akaratnak, mint a jobbágy, tehát nemcsak munkaerkölcsben, hanem egész életében beszorult a paraszt formákba. A gazda életébe olyan beleszólási joggal rendelkezik, mint ami korábban a földesúr – jobbágy viszonyban állt fenn” (Erdei é.n.: 120-121). Az úrbéres kötöttségek abban is megnyilvánulnak, hogy a ház körül tartott állatok számát a gazda határozza meg, és a megszabott bérleti díjon felül a bérlő ajándékokkal kedveskedik a gazdának (Erdei 1942: 145). Sorsát „elkeseredve”, „panaszkodással” és „türelmetlenül” viseli. A bérlők „legnagyobb része emelkedő munkás, vagy cseléd kispaszt, ennek megfelelően ez a társadalmi sors még erősebb érvényesülését jelenti a paraszti törvényeknek” (Erdei é.n.: 120). A szabad tanyás szociológiailag nem sorolható egyértelműen a cselédekhez, de az önálló bérlőkhöz sem, „valami mind a két jogviszonyból van helyzetében”. A szabad tanyás helyzetének lényege a „tanyai lakás, melynek bére munkával egyenlítődik ki”. A munkát a bérlő a gazda földjén – ami nem mindig esik egybe a tanyaához kapcsolódó földdel – köteles elvégezni. Ha a szerződésben megszabott napok felett is dolgoznia kell, akkor erre az időre a gazda napszámot fizet a tanyásnak. Erdei a szabad tanyás létet a cselédsorból való kiemelkedés egy magasabb fokozatának tartja, de ez alatta áll a felesbérletnek, ahol a bérlő saját szerszámokkal rendelkezik, és a pénzbérletnek, ahol a termelőeszközök birtoklása valamennyi tőkével is kiegészül (Erdei 1942: 145-146).

A fiatal házasok másfél évig laktak Tiszavárkonyban, majd visszaköltöztek Abonyba. A költözés közvetlen oka az volt, hogy a ledolgozandó 20 napot mindig akkor vette igénybe a gazda, mikor Tóth Béla máshová is el tudott volna napszámba menni. „*Hát ugye a pénz nem nagyon gyűlt, nem gyűlt semerről, nem volt munka, nem volt kereset*”, így a család csak minimális készpénz-jövedelemre tudott szert tenni. Az általános kereseti lehetőségek is rosszabbak voltak, mint Abonyban, ahol jóval több munkaalkalom adódott.

Abonyban fél évig albérletben laktak, majd 1939. február 2-án a Makkák Tabán utcai házába költöztek. Tóth Béla közben alkalmi munkákat vállalt (az abonyi piac

szó szerinti értelemben vett munkaerőpiacként is működött), dolgozott a csemői és nyársapáti szőlőkben és Ungváry doktor kertjében, helyben. Ez idő alatt két hónapra summásnak is elszegődött a közeli Palládics pusztára, amiért négy mázsa búzát kapott. Látható, hogy a rendelkezésünkre álló foglalkozási kategóriákkal, az életmód és a státus fő magyarázó változóival is óvatosan kell bánnunk: ezeket a helyzettől függően cserélgethette gazdájuk.

A kis Tabán utcai házban a szülőkkel való szoros együttlét májusra terhessé vált. A fiatalok így Herceg József tanyájára, az Abony és Cegléd közt félúton fekvő Kecskés Csárdához mentek ki lakni, ahol 1947-ig éltek. A tanyán, melyhez föld nem tartozott, ugyanúgy szabad tanyásként éltek, mint korábban Tiszavárkonyban. Tóth Béla 25 napot dolgozott évente a lakhatásért. Szerződésük alapján egy tehenet, két anyadisznót és annak szaporulatát, valamint tetszés szerinti számú baromfit tarthattak. A tehen takarmányát a gazda adta, de nekik kellett lekaszálni. A kötelező 25 napon kívül idejével Tóth Béla szabadon rendelkezett, s az éppen aktuális mezőgazdasági munkákban segédkezett valamelyik környékbeli gazdánál.

A tanya felépítése nem különbözött annak általában szokott formájától.⁴² A bejárati ajtó a konyhába nyílt, ahonnan további két helyiségbe lehetett bemenni. Jobbról volt a szoba, ahol a család élt, balról pedig a kamra. A konyha szabadkéményes volt, a főzésre használt, vályogból rakott „*sparhelt*” füstje egy kürtön át távozott. A tűzhely mellől nyílt a szobát fűtő kemence szája is, ez a konstrukció tette lehetővé, hogy a lakószoba füstmentes maradjon. Főzéshez kukoricacsutkát, fűtéshez pedig kukoricaszárat (száríziket) használtak. A fátlan, szegény területen minden éghető mellékterméknek nagy jelentősége volt.

A szerény berendezésű házban főleg azok a bútorok voltak, melyekhez még az esküvőkor jutottak hozzá: a konyhában egy asztal négy széssel és a konyhaszekrény, a szobában pedig a két ágy és a sublód. Az állatok óljai az udvar túlsó oldalán, a ház bejáratával szemben helyezkedtek el.

Pénzjövedelmük itt is csekély maradt, a 80 filléres napszám már jónak volt mondható.⁴³ Egyedül aratáskor lehetett kiemelt jövedelemre (50 és 100 pengő között) szert tenni. A gazdasági cselédekről szóló tanulmányában Kerék Mihály adatai az egyes községek helyzetéről nagy szórást mutatnak ugyan, mégis hasznosak a korabeli valóság érzékelésére. Az Abonyhoz legközelebb eső Jászdózsán 68 fillér jutott egy napra, ami egy öttagú családot tekintve fejenként 14 fillér bevételt jelentett naponta (Kerék 1933: 590-616). A bevételek további kiegészítését jelentette a kukoricából és az állatokból származó jövedelem. Kukoricakapálást harmadába vállaltak, a három hold kukorica megkapálása után egy holdnyi termés az övéké lett. Ennek csak egy részét kellett az állatok számára félretenni, a többit eladhatták. Egy hathetes borjút 1939-ben 60 pengőért lehetett eladni, ezen, a költségek levonása után, 37,9 pengő haszna volt az eladónak. A tejeladás ennél tetemesebb, de ami még fontosabb, folyamatosabb bevételt jelentett. Egy tehen tejhaszna 300 pengőre tehető, amiből az egyéb költségeket levonva körülbelül 170 pengő nyereség keletkezett (Pintér 1981: 216-221). Mivel a tanyán a fejletlenebb tartási

42 A tanyával kapcsolatos építészeti és funkcionális kérdéseket részletesen tárgyalja Szent (1979).

43 Összehasonlításként: a kenyérliszt kilója 30 fillér volt, míg a disznósír 2-2,40 pengőbe került (Kerék 1984: 388-400).

körülményekből adódóan sok olyan költség elmaradt, amivel más esetben számolni lehetett, az előbbi nyereségértékek a Tóth család esetében magasabbra tehetők. Az anyadisznók malacaira szintén jelentékeny mértékben számított a család háztartása. A süldőket az abonyi piacra hajtották. Itt jegyzem meg, hogy ezeket az utakat mindig gyalog tették meg, ugyanis fogatuk nem volt. Mindez rengeteg idővesztéssel járt. Elzártóságuk rendkívül kiszolgáltatottá tette őket, ami a nagyvilágról, politikáról vallott elképzelésekben is visszaköszönt. Idegen csak a legritkább esetben vetődött arra, a szomszédokkal pedig ritkán találkoztak, de ez utóbbinak sem volt jelentősége, hiszen ők is ugyanolyan elzártóságban éltek. Szórakozásról nem beszélhetünk, a vasárnap különlegességét egyedül szabadnap volta adta. Reggel ugyanúgy hajnalban keltek, hogy megetessék az állatokat, a nap amúgy semmittevéssel telt. Ha szép idő volt, Tóth Béla kiült a ház végébe, s tárogatóján játszott, amit még legénykorában vett.

A falutól való nagy távolság miatt templomba nem jártak. Gyerekkorukban mindketten elsőáldoztak és bérmálkoztak, gyerekeik is részesültek e két szentségben, de mindennapjaikban a vallásos hit nem volt jelen. A szociológia mai szóhasználatával a „maguk módján vallásosok” közé lehetne sorolni őket.

Újságokat nem járattak, könyveik, rádiójuk nem volt, életük a világ folyásától egészen távol esett. Életük archaikus állapota⁴⁴ csak a háború után oldódott. Ez a tudati elmaradottság viszont nem párosult nyomorral. A tárgyi környezet szegénysége ellenére táplálkozásuk kielégítő volt, a kortársak által bőven tárgyalt falusi alultápláltság náluk nem jelentkezett. Étkezésük inkább volt egyhangú, mint kevés. Hétfévenként mindig volt húsétel az asztalon, hétköznap pedig a frissen fejt tej képezte a reggeli alapját. A házilag sütött fehér búzakenyér szintén elmaradhatatlan volt. Egyedül a gyümölcsök hiánya szembetűnő. Gyümölcsfát „*a gazda nem ültetett, a cseléd még úgy se*”. Szederfa minden tanyán volt, ezen kívül úgy kellett mindent megvenni. Az őszi szilvalekvárfőzésnek ellenben nagy hagyománya volt, ez alkalomból minden évben körülbelül 50 kiló szilvát vettek az abonyi piacon.

A nyilas hatalomátvétel után, 1944. október 28-án Tóth Bélát behívták katonának, ahol a hadtáphoz lett beosztva és kocsisként szolgált. A háborút követő orosz fogságból 1947-ben tért haza. Felesége ezalatt egyedül volt a gyerekekkel, illetve a szomszéd tanyáról egy állandó segítséget kapott. Az 1945-ös változások hatására valamelyest átalakult az életük. Ez abban nyilvánult meg először, hogy a gazda számára hizlalt 40 darab pulykát és a három hold napraforgó termését megtarthatták. Tóth Béla hazatértekor a tehén és egy még régebben vett abonyi házhely árán egy kis házat vettek Abonyban. Még két évig egy új helyen, a Zsengellér tanyán laktak, de 1950-ben végleg hazaköltöztek. Ezzel egy régi vágyuk is teljesült: „*Hogyha nekem lesz, és a magamét csinálom, de boldog leszek!*”

Ezzel a tanyás lét végleg megszűnt. Tóth Béla 1950-ben belépett az Új Világ Tsz-be, de annyira keveset keresett, hogy egy év után eljött a tszből. Mint felsége visszaemlékezik: „*de még csak egy kendőt sem hozott*”, amivel a tszben való munka teljes hiábavalóságára utal. A folytatást a rokona, Hamar István által szervezett építőipari brigád jelentette, ahol 1951-től 1964-ig, majd három év újbóli tsz tagság után 1967 és 1974 között dolgozott. Abonyban és a környéken még az intenzív szocialista iparosítás sem biztosított

⁴⁴ Kósa László terminusa: „az ipari forradalom befolyásától még nem érintett paraszti lét” (Kósa 1993: 88).

munkalehetőséget, a helybeliek közül ebben az időszakban sokan a Dunántúlra jártak át dolgozni. Így volt ez a Hamar brigád (így hívták) esetében is, ők a Székesfehérvári Közúti Fenntartó Vállalat alkalmazottjai, útépítő munkásai voltak. A brigád kapcsán két jellegzetességre utalnék röviden. Az első, hogy a Hamar brigád rokoni alapon szerveződött.⁴⁵ Az individualista, nukleáris család feje, Tóth Béla az ötvenes évek struktúráromboló forgatagában egy régi struktúrába, a már régóta nem létező nagycsalád munkaszervezetébe visszacsatlakozva találja meg a maga és családja anyagi biztonságát, ahol a többiekkel való együttműködés alapját a sok esetben egészen távoli rokoni kapcsolat adja.⁴⁶ A második, hogy a Hamar brigád összetétele és munkaszervezete sokban egyezik a két világháború közötti időszakban született, a vándor aratómunkásokról, summásokról szóló beszámolókkal. Mint a brigád vezetője, rokonainak közvetlen főnökeként Hamar István tárgyalt a vállalaton belül a következő munkáról, és magasabb fizetést is kapott, mint a többiek. Az útépítést – idényjellegű munka révén – csak tavasztól ősziig végezték, télre hazatértek, s otthon voltak. A munkás hónapokban 2-4 hetente jártak haza Abonyba. Ennivalót otthonról vittek, általában zsírt, szalonnát, pirospaprikát, hagymát és lebbencset. A szegényes körülmények ellenére és a nagyon kemény munka mellett a '60-as években már kiemelkedően jól kerestek (2800-3000 Ft/hó), a Kádár-rendszerben valamennyiüknek sikerült házukat felújítani (víz, villany, kőporozás és festett drótkerítés) és azt divatos fogyasztási javakkal berendezni (csöves ORION rádió, politúros szekrény vitrinnel stb.).

A Tóth család 1930 utáni sorsáról, azt Márkus István modelljébe helyezve, a következő megállapításokat tehetjük. A szegényparasztság léte – szemben az uradalmi cselédségével – „örökös erőfeszítés”, folyamatos próbálkozás, hogy a kezdeti tanyai cselédségből először felesbérllőként vagy zöldségkertészként teremtsen magának szerény, de önálló egzisztenciát, azaz kisparaszti státusba emelkedhessen (Márkus 1991: 278). Az 1948-as fordulat a felemelkedésnek ezt a hagyományos útját felszámolta, ellenben a szocialista iparosítás munkaerőként, a szocialista politika pedig belső támaszként számított a politikailag „jóindulatúan semleges” (Márkus 1991: 300), többszázézes szegényparasztságra. A földtől elszakított, illetve ott megélhetést már nem találó szegényparasztság azután szegényparaszti eszközökkel számolta fel önmagát: „pontosan azokat a képességeket vetette be önmegszüntetése érdekében, amelyeket szegényparaszti múltjából hozott át: a rendkívüli munkabírást, a kedvezőtlen körülmények elviselésének képességét, az önfegyelmet, a hátrányos viszonylatok eltűrését” (Márkus 1991: 286). Mindezen értékeket a család közvetítette, s mely értékek régre visszanyúlóan a túlélést, a stabilitást, szerencsés esetben a továbblépést biztosították, az új rendszerben az extenzív iparosítás egyik alapját képezték. „Nem túlzás: a XX. századra a magyar gazdasági élet egésze – nemcsak a mezőgazdaság, hanem a vidéki ipar, az építőipar számos ága is, az összes fizikai munkahelyekre átgyűrűző hatással – *összeépült a szegényparaszti teljesítőképességgel*” (Márkus 1991: 275).

45 A Hamar brigád tagjai: Tóth Béla, Hamar István (Tóth Béla feleségének unokaöccse), Kiss Sándor (Hamar István sógora), Dányi Pál (Hamar István sógora), Hamar János (Hamar István sógora), Beviz István (Hamar István sógora), Dányi Sándor (Dányi Pál unokatestvére), Habony Pál (Dányi Pál unokatestvérenek sógora), valamint két nem rokon: Panyik István és Hegedűs József.

46 A jáász család- és munkaszervezetre lásd Szabó 1982a: 75-141.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Tóth család története az elbukások és az újrakezdések története. A 18. században a szabad élet reményében költöztek a Felvidékről Jászsószentgyörgyre, ahol a jász kiváltságok birtokosaként a kor magyarországi paraszttársadalmához képest saját maguk szervezte közigazgatási keretek között, autonóm módon élhettek. Az állattartás a földközösség mellett mindenki számára kiegyensúlyozott létet biztosított. A magas népszaporulatból és a fiúági örökösödésből adódó feszültségek azonban fokozatosan kikezdték a redempcióval létrejött rendet; a 18. század végén felbukkant a korábban ismertetlen mértékű szegénység, majd e probléma a 19. század első évtizedeitől akuttá vált. Ehhez társult az 1831-es kolera pusztítása, mely a gazdasági helyzetét tekintve instabil Tóth Szűrszabó családot a tönk szélére sodorta, nem beszélve Tóth Szűrszabó (2.) János feleségének néhány évvel későbbi váratlan haláláról. Kiútnak a teljes újrakezdés kínálkozott, mely a gyakorlatban a falu Kara nevű pusztájára való kitelepüléssel valósult meg. Az újbóli független élet és a viszonylagos jólét az 1880-as évekre szertefoszlott, de a kiszámítható lét iránti vágy és a jövő iránt érzett felelősség megnyilvánulásaként Tóth Sz Balázst asztalosnak taníttatták, akit csak az 1920-as évek szegénysége és korai halála akadályozott meg egy stabilabb egzisztencia megteremtésében. Az árván maradt gyerekek cselédként nőttek fel, de a szabad tanyás létben is tovább él a függetlenség iránti vágy, ami a saját, abonyi háztulajdonban teljesedik be 1945 után. Tóth Béla a földtől végleg elszakad, de rokonaival együtt továbbra is fizikai munkásként kereste kenyerét. Ez a munkáslét azonban az életformát tekintve nem valódi, szervesen létrejött viszonylat volt, hanem az előző rendszer struktúráiból építkező, mindazonáltal a rendszer által kitűzött célokat kielégítő szerveződés.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bagi Gábor 1995: *A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745-1848*. Szolnok, Jász – Nagykun – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága
- Balogh István 1972: A paraszti gazdálkodás és termelési technika. In: Szabó István (szerk). *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Budapest, Akadémiai Kiadó I./349-429.
- Bánkiné Molnár Erzsébet 1995: A Jászkun Kerület mezővárosainak társadalmi mobilitása, s az azt szabályozó és befolyásoló tanácsi és kerületi statutumok hatékonysága. In: *Rendi társadalom – Polgári Társadalom 4. Mezőváros – kisváros*. Debrecen, 163-170.
- Erdei Ferenc é.n.: *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, Franklin Társulat
- Erdei Ferenc 1942: *Magyar tanya*. Budapest, Athenaeum
- Fodor Ferenc 1942: *A Jászság életrajza*. Budapest, Szent István Társulat
- Fügedi Erik 1980: Római katolikus anyakönyvek Magyarországon 1895-ig. In: *Történeti Statisztikai Tanulmányok 4*. Budapest, KSH 217-229.
- Galgóczy Károly 1877: *Pest – Pilis – Solt – Kiskun Megye monográphiája. Harmadik rész: A megye részletes leírása*. Budapest, Kiadja Pestmegye Közönsége
- Györffy István, 1983a: Az alföldi kertés városok. Hajdúszoboszló települése (Részletek). In: uő *Alföldi népélet*. Budapest, Gondolat Kiadó 267-293.
- Györffy István 1983b: A magyar tanya: In: uő *Alföldi népélet*. Budapest, Gondolat Kiadó 293-329.
- Hanák Péter 1978: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Hanák Péter (főszerk.) *Magyarország története 1890-1918*. Budapest, Akadémiai Kiadó I./403-517.

- Kerek Mihály 1933: *Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz*. Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléje 1933. decemberi füzeteiből.
- Kerek Mihály 1984: A magyar mezőgazdasági munkás táplálkozása. In: Tóth Pál Péter (szerk.) *Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900-1945*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 388-400.
- Kiss József 1979: *A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Kiss Lajos 1981: *A szegény emberek élete I-II*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- Kósa László 1993: *Polgárosodás*. Replika 11/12 (1993 november), 85-91.
- Kőrösi József 1873: *Adalékok az árak történetéhez*. Pest, A város tulajdona – Ráth Mór bizománya
- Lakatos Lajos - Sebestyén Arnold - Sós Izidor (szerk.) 1910: *Vállalkozók évkönyve és címtára*. A „Vállalkozók Lapja” kiadása
- Lippay Lajos 1883: *Jász – Alsó – Szt. – György Nagyközség történeti vázlatja és templomának századik évfordulója*. Jászberény
- Lukácsi Lászlóné – Lukácsi László – Rusvay Lajos 1984: *Jászsószentgyörgy krónikája I. kötet: A kezdetektől 1944-ig*. Jászsószentgyörgyi Községi Tanács
- Márkus István 1979: *Nagykőrös*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- Márkus István 1991: Az ismeretlen főszereplő: a szegényparasztság. In: uő *Az ismeretlen főszereplő*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 267-304.
- Nagy, Ludovicus 1828: *Notitiae politico – geographico – statisticae in clyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum*. Budae, Procusae Typis Annae Landerer I. kötet.
- ifj. Palugyay Imre 1854: *Jász – Kún Kerületek s Külső Szolnok Vármegye leírása*. Pest, Heckenast Gusztáv sajátja
- Pintér Ilona 1981: *Egy tanyagazdaság 1939-ben*. Agrártörténeti Szemle 1-2. 211-223.
- Pozsonyi Tivadar 1942: *Jászkarajenő emberföldrajza*.
- Rácz István 1972: Paraszttok elvándorlása a faluból. In: Szabó István (szerk.) *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó II./433-477.
- Szabó László 1982: *Jászság*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Szabó László 1982a: *A jász etnikai csoport II. A Jászság társadalomrajza a XVIII-XIX. században*. Szolnok
- Szenti Tibor 1979: *A tanya. Hagyományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhely - kopáncsi tanyavilágban*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Szilágyi Mikós 1977: Mezővárosi társadalom és műveltség. In: Szabó Ferenc (szerk.) *Gyomai tanulmányok*. Gyoma
- Varga Gyula, 1980: *Szolgaleányok élete és munkája Debrecen környékén*. Etnográfia 1980/3-4. 403-422.
- Wellmann Imre 1979: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó

INTERJÚ

özv. Tóth Béláné Makka Máriával: az 1. interjú 1995. december 25-én, 2. interjú 1996. május 1-én, a harmadik 1996. július 26-án készült Abonyban.